

فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی

www.ketab.ir

مؤلفان

زهرا اسحاقیان ریزی

بهرام افشاری

انتشارات آزادی قلم

سرشناسه	: اسحاقیان، زهرا، ۱۳۶۳ -
عنوان و نام پدیدآور	: فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی / مولفان زهرا اسحاقیان ریزی، بهرام افشاری؛ ویراستار حسین صبوری آبریز.
مشخصات نشر	: تبریز: آزادی قلم، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	: ۱۲۴ ص.؛ ۵/۱۴×۲۱/۵ س.م.
شابک	: ۵۵۰۰۰۰ ریال ۴۷-۲-۴۷۹۴۷-۷۹۴۷-۶۲۲-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۱۲۱] - ۱۲۴.
موضوع	: اسلام و آموزش و پرورش - فلسفه Islamic education -- Philosophy
شناسه افزوده	: افشاری، بهرام، ۱۳۵۲ -
رده بندی گنکره	: BP۱۸/۲۳۰
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۴۸۳۷
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۲۵۶۴۸

انتشارات آزادی قلم

۱. انتشارات آزادی قلم از هرگونه نقد نسبت به محتوای کتاب استقبال می کند.

۲. کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر محفوظ و متعلق به ناشر می باشد.

۳. نقل هرگونه مطلب با ذکر منبع بلامانع می باشد.

عنوان کتاب:	فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی
مؤلفان:	زهرا اسحاقیان ریزی، بهرام افشاری
ناشر:	انتشارات آزادی قلم
ویراستار:	حسین صبوری آبریز
نوبت چاپ:	چاپ اول - زمستان ۱۴۰۰
شمارگان:	۱۰۰۰ نسخه
شابک:	۹۷۸-۶۲۲-۷۹۴۷-۴۷-۲
قیمت:	۵۵۰۰۰ تومان

آدرس اینترنتی: www.azadighalam.ir سایت فروشگاه: www.azadighalambook.ir

تلفن مرکز پخش: ۰۹۹۰۱۳۰۸۷۹۰

تلگرام: @azadighalam-pub

اینستاگرام: @azadighalam

فهرست مطالب

مقدمه	۹
فصل اول: بررسی تعلیم و تربیت اسلامی	۱۳
۱. تعلیم و تربیت در اسلام	۱۴
۲. روش تعلیم و تربیت در ایران بعد از اسلام	۱۴
الف: تعلیم و تربیت اسلامی به منزله نظامی توصیفی	۱۸
ب: تعلیم و تربیت اسلامی به منزله نظامی استنباطی	۱۸
پ: تعلیم و تربیت اسلامی به منزله نظامی استنباطی - تأسیسی	۱۹
۳. اهداف تعلیم و تربیت اسلامی در ارتباط انسان با دیگران	۲۰
الف: اهداف تربیتی اسلام در خصوص ارتباطات اجتماعی	۲۱
۱. هدف‌های تربیتی در خصوص پیامبر و ائمه و جانشینان آنها	۲۱
۲. هدف‌های تربیتی در خصوص معلم یا فراگیرنده	۲۱
ب: هدف‌های تربیتی در خصوص ارتباط با والدین	۲۲
پ: هدف‌های تربیتی در خصوص رابطه با همسر	۲۴
ت: هدف‌های تربیتی در خصوص رابطه با فرزند	۲۴
۱. پرهیز از افراد و تفریط در پرورش فرزند	۲۵
۲. وظایف والدین در برابر فرزند	۲۷
الف: تأمین نیازهای فرزند	۲۷
ب: محبت	۲۷
پ: تربیت فرزند	۲۸
۴. هدف کلی یا نهایی تربیت و تعلیم اسلامی	۳۰
فصل دوم: مبانی جهان‌شناختی فلسفه تعلیم و تربیت	۳۳
۱. تاریخچه فلسفه تعلیم و تربیت	۳۵
۲. تعلیم و تربیت به منزله پویش	۴۱
۳. جهان‌شناسی پویشی	۴۴
۴. فلسفه تعلیم و تربیت	۴۶

۴۷.....	الف: رابطه فلسفه با تعلیم و تربیت .....
۴۸.....	۵. اهداف اساسی آموزش فلسفه تربیت در ایران به معلمان .....
۴۹.....	۶. اهداف شایسته گزینش .....
۵۰.....	۷. مبانی اهداف تعلیم و تربیت .....
۵۰.....	الف: مبانی علمی .....
۵۱.....	ب: مبانی فلسفی .....
۵۲.....	پ: مبانی دینی .....
۵۲.....	۸. انواع فلسفه تعلیم و تربیت .....
۵۵.....	۹. تدریس فلسفه تعلیم و تربیت .....
۵۷.....	فصل سوم: مبانی انسان شناختی تعلیم و تربیت .....
۵۷.....	۱. هستی‌شناسی، زیربنای انسان‌شناسی .....
۶۴.....	۲. مبانی انسان‌شناختی تعلیم و تربیت و کارکردهای آنها .....
۶۴.....	الف: رابطه ناگسستگی قطری با خدا .....
۶۵.....	ب: حقیقت‌جوئی و حق‌طلبی .....
۶۵.....	پ: در جستجوی کمال بودن و عشق به کمال .....
۶۶.....	ت: گرایش به خوشبختی و سعادت جاوید .....
۶۶.....	ث: میل به خیر و خوبی .....
۶۷.....	ج: توانمندی ادراک و فهم حقایق و استدلال عقلی .....
۶۸.....	چ: آزادی خواهی .....
۷۵.....	۳. انسان‌شناسی در رویکرد تفکر انتقادی .....
۷۸.....	۴. انسان‌شناسی در رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی .....
۷۸.....	الف: ترکیب روح و جسم .....
۷۹.....	ب: فطرت .....
۸۰.....	پ: عقل .....
۸۱.....	ت: کرامت ذاتی .....
۸۲.....	ث: اختیار و آزادی .....
۸۳.....	ج: هدفمندی خلقت انسان .....

۸۴.....	ج: نیازمندی به هدایت
۸۶.....	ح: هویت و شاکله درونی
۹۱.....	۵. مراحل رشد این جهانی و استمرار حیات انسان
۹۳.....	۶. محدودیت‌های انسانی
۹۴.....	۷. مقایسه انسان‌شناسی در هر دو دیدگاه
۹۹.....	فصل چهارم: ساحت‌های تعلیم و تربیت
۱۰۰.....	۱. ساحت تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی
۱۰۰.....	الف: حدود و قلمرو
۱۰۱.....	ب: رویکرد
۱۰۱.....	ج: اصول
۱۰۴.....	۲. ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی
۱۰۴.....	الف: حدود و قلمرو
۱۰۵.....	ب: رویکرد
۱۰۵.....	ج: اصول
۱۰۷.....	۳. ساحت تربیت زیستی و بدنی
۱۰۷.....	الف: حدود و قلمرو
۱۰۷.....	ب: رویکرد
۱۰۸.....	ج: اصول
۱۰۸.....	۴. ساحت تربیت زیبایی‌شناختی و هنری
۱۰۹.....	۵. ساحت تربیت اقتصادی و حرفه‌ای
۱۱۰.....	۶. ساحت تربیت علمی و فناوری
۱۱۰.....	۷. ارکان تربیت رسمی و عمومی
۱۱۳.....	فصل پنجم: عوامل و موانع تعلیم و تربیت اسلامی
۱۱۳.....	۱. آسیب‌های تربیت دینی در زمینه‌ها و محیط
۱۱۳.....	الف: خانواده
۱۱۴.....	ب: بی‌توجهی به الگو بودن خود
۱۱۵.....	پ: تضاد میان دو نسل

مقدمه

اسلام که آخرین و کامل‌ترین دین الهی است. اهمیت فوق العاده‌ای به تعلیم و تربیت داده است به گونه‌ای که در هیچ مکتب و مرام و دینی نمی‌توانیم مشابهی برای آن پیدا کنیم. حتی قرآن مجید که معجزه رسول خدا بود آغازش با اقرار با اسم ربک الذی خلق شروع شده و این در زمانی بیان گردید که در سرزمین عربستان و به ویژه مکه معظمه کل با سودان به سی نفر نمی‌رسید. در سایر سرزمین‌ها هم وضعیت مشابهی بود و در ایران قبل از اسلام هم تحصیل در انحصار اشراف و شاهزادگان قرار داشت. البته در سایر آیات قرآنی هم مستقیم و غیرمستقیم مسلمانان پیوسته به فراگیری علم دعوت شده‌اند چنانچه در جای دیگر می‌فرماید: «یرفع اله الذین آمنوا منکم والذین اوتوا العلم درجات» یعنی خداوند آن گروه از مسلمانان مومن که از علم و دانش برخوردار باشند را نسبت به سایرین برتری بخشیده است. بنابراین علم و دانش خود نیاز است و یک ارزش محسوب می‌شود. آن هم زمانی که همراه با ایمان باشد. در این خصوص در آیه دوم سوره جمعه می‌خوانیم: «هو الذی بعث فی الامیین رسولاً یتلوا علیهم آیاته و یزکیهم و یعلمهم الکتاب والحکمه و ان کانوا من قبل لفی ضلال مبین». (اوست خدائی که از میان بی سوادان پیامبری را فرستاد که آیات قرآن را به آن‌ها آموزش دهد و آن‌ها را به اخلاق پسندیده بیاراید و علوم را آموزش دهد و... پس علم و دانش موجب نزدیکی به خدا و برخورداری از پاداش الهی است مشروط به آنکه با گوهر ایمان همراه باشد. به همین اعتبار بود که مسلمانان اولیه که غالباً فاقد سواد بودند در مدت کمی باسواد شدند و دانشمندان بزرگی در قرن‌های اولیه از سرزمین‌های اسلامی طلوع کردند که بخش عمده‌ای از آن‌ها ایرانیان بودند. در

واقع آیات قرآن و فرمایشات اولیای دین انگیزه‌ای قوی برای روی آوردن مسلمانان به زیور دانش بود. وقتی پیامبر می‌فرماید: زگهواره تا گور دانش بجوی و یا طلب العلم فریضه علی کل مسلم و مسلمة و یا همین رسول خدا فرموده است که ارزشمندترین مردم کسی است که دانشش بیشتر باشد و یا حضرت امیرالمومنین علی (ع) می‌فرماید: ارزش هر کس به مقدار دانش اوست و یا امام جواد می‌فرماید: شرافتمند کامل و حقیقی کسی است که دانش او، وی را شریف سازد. شگفت آور نیست که شعرای مسلمان با الهام گرفتن از آیات قرآن در خصوص علم و جایگاه آن در کلام اشعار بغزی سروده‌اند از جمله فردوسی می‌گوید:

زگیتی هر آن کس که دانانتر است   و را پایه و مایه بالاتر است
و بسود سعد می‌گوید:

همه از آدمیم ما لیکن   او گرمی‌تر است کو داناست.
و بالاخره ناصر خسرو می‌گوید:

درخت توگر بار دانش بگیرد   به زیوروری چرخ نیلوفری را
در اهمیت تعلیم و تربیت همین بس که گفته‌اند که زکوه العلم نشره
یعنی زکوه دانش در آموختن آنست و مقام معلم و مربیه اندازه‌ای مورد
توجه اولیای دین است که امام خمینی بارها می‌فرمود معلمی شغل انبیا
است و می‌دانیم که رسالت انبیاء هدایت انسان از عالم حیوانی به بهشت
الهی می‌باشد. در کرامت و عظمت شغل معلمی گفته‌اند که هرگاه کسی
این توفیق را پیدا کند که آینده سازانی خوب تربیت و تعلیم دهد این
یک صدقه جاریه تلقی می‌شود. و تا زمانی که فرد تربیت شده منشاء
اقدامات مفیدی باشد شخص معلم در ثواب همه اعمال وی سهیم است. هم
تعلیم و تربیت و هم دانش‌هایی که طی قرن‌ها در بستر تمدن اسلامی

رشد کرده‌اند، همگی، صرف نظر از ریشه تاریخی‌شان، لزوما دارای ویژگی‌های اسلامی‌اند. تمدن اسلامی سرزنده و با نشاط، انواع گوناگون معارف از منابع متفاوت، از چین گرفته تا اسکندریه و یونان را در خود هضم کرده و هر قدر با سرزندگی زیست و علوم دیگر را در درون خود هضم نموده، بدنه پرنشاط اسلام بیش‌تر رشد کرده است. مهم نیست که منشأ مواد درسی تعلیم و تربیت و علوم چه بوده، مهم آن است که تمام این علوم در صورت و ظاهر اسلامی بوده‌اند. تعلیم و تربیت اسلامی از یک سو و علوم اسلامی از سوی دیگر، به بهترین وجه با اصول و حیانی اسلام و روح قرآنی در هم آمیخته‌اند. براساس دیدگاه اسلام سنتی، ریشه تمام معارف، قرآن است، اما جنبش علوم در قرآن بیان نشده است. گروهی از مدافعان این اندیشه که قرآن ریشه تمام علوم است، خود را به تکلف انداخته و کتاب مقدس را به عنوان متنی علمی به معنایی که دنیای جدید از علم می‌فهمد، معرفی می‌کنند. قرآن کتابی است که علاوه بر بیان موضوع، برخی مفسران از آن جامعیت را استنباط می‌کنند، بخصوص آن را گنجینه‌ای می‌دانند که تمام مرواریدهای حکمت در آن گردآوری شده‌اند. این کتاب مقدس، «فرقان» به معنای «جداسازی» نیز نام گرفته است. این بدان دلیل است که قرآن برترین ابزار علمی است که به واسطه آن می‌توان حق را از باطل تشخیص داد. قرآن «ام الکتاب» یعنی مادر تمام کتاب‌ها است؛ زیرا معارف معتبر آن، که شامل تمام کتب آسمانی است، از حقیقت برخاسته‌اند. قرآن کتاب «هدایت» انسان‌ها است؛ مطالب آن علاوه بر هدایت‌های اخلاقی، رهنمودهای تربیتی را نیز دربر می‌گیرند؛ هدایت یا ارشاد آن به گونه‌ای است که تمام انسان‌ها را شامل می‌شود و دارای عمیق‌ترین و کامل‌ترین معناست. «بنابراین، عجیب نیست قرآن

(کلام خدا)، که مبدأ و مقصد تعلیم و تربیت و تمام علوم اسلامی است، منبع، هدف، الهام‌بخش و هدایت‌گر سایر علوم باشد». زندگانی مسلمانان گواهی بر فرایند مداوم تعلیم و تربیت مبتنی بر صورت و معنای وحی قرآنی است، آن گونه که در کتاب مقدس آمده و در واقعیت وجود پیامبر تبلور یافته است. از لحظه تولد، که در گوش نوزادان شهادتین خوانده می‌شود، تا لحظه مرگ، واژه‌های این کتاب و سخنان پیامبر، با ارائه دروس اساسی و ایجاد فضای تعلیم و تربیت و ارائه اصول و اهداف علوم، ذهن و روح مسلمانان را نوازش می‌دهد. نیاز به معرفت و نوزایی واقعی آن از ابتدا تا ابد همراه با ویژگی‌ها و ماهیت متعالی آن بر همه جا سایه گسترده است. در اسلام، علم و تقدس هرگز از یکدیگر جدا نمی‌شوند. تقدس و علم، مجموعه نظام تربیتی است که تنفس در فضای حضور مقدس را ممکن می‌سازند. تمام علوم اسلامی از ویژگی عمیق دینی برخوردارند. این امر بدان دلیل نیست که موضوع هر یک از علوم توسط خدای متعال ایجاد شده، بلکه بیش‌تر بدان دلیل است که آنچه به واسطه آن آدمی درک می‌کند نیز ذاتاً هدیه‌ای الهی است. استعداد ذاتی فوق طبیعی انسان، جلوه‌ای از طبیعت با همه بزرگی است، حتی قضایای منطقی بازتاب علم الهی بر صفحه ذهن انسان هستند.